

En saber mei

En 2023, per tota l'Occitania, que serà la grana hèsta deu rugbi. Lo Carnaval noste qu'avè d'estar de la cosina.

Hens la legenda de l'annada, Naion Canalhon qu'i pareish devath los trèits d'ua ratapenada, peu castèth d'Assat dab palhassas qui inventan lo jòc de la sola per las carrèras de la bastida. Que son los subjèctes qu'avem volut apregondir ací :

- la bala ovala (de la sola au rugbi),
- la ratapenada en questions (hablas et vertats),
- Assat, ua bastida (generalitats e particularitats),
- un castèth desconegut (lo castèth d'Assat),
- lo Molle de Jaut (lo brèç de la Vath-Vielha).

De la sola au rugby

La sola qu'ei un jòc plan ancian qui existeish devath fòrmas vesias drin pertot peu monde : haspartum deus romans, calcio en Itàlia, knattleikr en Escandinàvia, hurling en Irlanda... Que s'i pòt véder tanben ua proximitat dab los jòcs de tira-boc d'Asia centrau qui's practican a chivau dab ua despulha animau.

Jogat peu petit monde, qu'opausa comunautats vesias : dus vilatges, dus quartièrs, duas confrairias... Sols los òmis qu'ac practican dab la "sola" o "siola", ua bòla de husta, un balon de cuer o ua bohiga plea de bren, de sarradís o de palha qui cau anar depausar, se'n ac passant a la man o au pè, dens la mira adversa. Que's tracta d'un lòc précis, au pè d'un arbo, d'ua crotz, davant la pòrta d'un edifici... Tots los còps qu'èran permetuts, lhevàt los escanaments e los còps dens l'esquia o sus ua persona a tèrra. Lo nombre de jogadors qu'èra generaument illimitat.

Que s'ac considèran com l'ancèstre deu rugby e deu fotbòl. Lo jòc a quinze qu'ei vadut deu fotbòl, plan desvolopat dens los collègis, en Anglatèrra. La legenda que vòu qu'un escolan deu collègi de Rugby, William Webb Ellis, en 1823, pendent ua partida de fotbòl, qu'amassa lo balon e lo pòrta darrèr la linha de mira, balhant atau l'idèa d'un espòrt navèth. En realitat, cada collègi qu'avèva la soa faïçon de jogar. Mes qu'ei en 1846 que'u rugby comença a estar codificat.

Las ratapenadas en questions

Las ratapenadas qu'an tostemps inspirat hèra meshidança aus òmis qui'us atribueishen las mancás deus roghanhaires e quauquas particularitats qui n'an pas tostemps fondament.

Las ratapenadas e's gahan au nòste peu ?

Non. Qu'an ua volada plan precisa guiada per ecòlocalizacion : qu'emetèn ultrasons qui'us son renviats peus mendres obstacles. Lo lor cervèth que reconstitueish suu pic la localizacion deus objèctes encontrats e que'us permet per exemple de traucar hialats a large malhatge.

Las ratapenadas e shucan la sang ?

Quiò, mes en America deu Sud, on tres espècias de vampires se neureishen de la sang d'animaus. Non, en Euròpa, per'mor qu'a nòste, que son insectivòras.

Las ratapenadas e pòden transmeter virus ?

Quiò. En Euròpa, que son portairas de duas fòrmas deu virus de la ràbia deus cans e de las vops. Totun, ne's transmetèn pas que plan dificilament aus òmis. Quan son contaminadas, ne son pas agressivas e ne nhacan pas que si'us se tòca.

Las ratapenadas e's reproduseishen plan lèu ?

Non. Las ratapenadas au contra de las soritz n'an pas qu'un petit per an. L'efectiu de las colonias qu'evolua donc a tot doç. Ne hèn pas tanpòc los domaus que pòden har los roghanhaires dens los nostes solèrs. Per contra, qu'i pòden deishar beròja quantitat d'excrements.

Lo guano de las ratapenadas que pòt servir d'engrèish ?

Quiò. Los excrements, qui contienèn rèstas d'insèctes rics en proteïnas, qu'ei un excellent fertilizant a condicion de plan ac dosar.

Las ratapenadas e i veden plan ?

Quiò. Qu'utilizan l'ecòlocalizacion entà la caça o entà desplaçà's dens l'escur, la nueit o dens las espugas e lòcs qui descobreishen.

échancrées (Myotis emarginatus) / Par Karol Tabarelli de Fatis/MUSEit — Museo delle Scienze,

Las bastidas

Au sègles XIIIau e XIVau, lo país prospèra, la populacion s'i acrèish e lo malhatge territorial qu'evolua sustot en foncion de las rivalitats enter poténcias locals. Dens lo sud-oèst, bastidas que son erigidas enter 1280 e 1350.

Dens un purmèr temps, qu'an un ròtle defensiu. Mei tard, que vaden centres administratius e comerciaus. Qu'an alavetz, com a Nai, granas plaças de mercat on son edificadas halas e qui son sovent entornejadas de cobèrts. La glèisa generaument drin a despart, que pòt estar en partida fortificada, dab un campanar-torn servant de gaitader. Los ostaus qu'aucupan "plaças" totas de medisha talha, au long de carrèras qui's copan a angle dret. Puish, daubuas que son entornejadas de hautas muralhas. Pòrtas fortificadas que'n susvelhan las entradas.

la bastida de Durfòrt

Cap a 1280, entà ahortir la frontèra orientau de Bearn, Gaston VII de Moncade que decideish d'installar ua bastida prèrs deu castèth deus senhors de Durfòrt d'Assat. Qu'ei, que's ditz, la mei anciana de Bearn. Chic poblada, qu'ei lèu restacada au vilatge d'Assat. En 1385, lo denombrament de Gaston Febus que l'atribueish 47 huecs (ostaus familias) sia haut o baish 250 abitants. Los abitants d'Assat que son dispensats de daubuns impòsts, sustot las gabèlas e los peatges de la senhoria de Bearn.

Lo castèth d'Assat

Assat que comptava duas glèisas abans lo sègle XIIau. L'Avesque de Lescar qui possediva tèrras e un fiu suu territòri comunau qu'obtien deu senhor Sicard d'Assat, après longs procès qui destrusesca la glèisa romanica dedicada a Sent Martin. Çò qu'estó hèit en 1117.

Un castèth qu'ei bastit prèu d'aquí quauques detzenats d'annadas mei tard. Sus las assisas d'aqueth bastiment, que serà erigit ua torrassa de bricas e de rebòts, probablament au sègle XIVau. Las armas de Gaston Febus, tostemps vedederas, qu'ac semblan confirmar. Au hiu deu temps, maugrat nombrós cambiaments de proprietaris (Durfòrt, Noguès, Sent-Aubin, Navalhas-Mirapeish...), ne subeish pas granas modificacions, juste adaptacions a las epòcas traucadas. Que consèrva un plan simple basat sus un rectangle de 21 m sus 16 m, se llevant sus tres nivèus. L'anciana torrassa, ua solida tor rectangulara a quate solèrs e teit puntut a quate fàcias, que's vien prémer lo pinhon de darrèr.

Au sègle XIXau, pintruras mitologicas que vienon ornar la sala de recepcion. En 1959, que son classadas «monument istoric», atau com la sala e las teuladas (véder la notícia).

Lo vilatge qu'a comptat un detzenat d'ostaus nòbles, lo medish senhor podent detiéner mantun títol.

Notícia "ASSAT - © Monuments istorics, 1992 : Descripcion istorica

Lo plan rectangular que presenta, a l'angle sud-oèst, ua torrassa barlonga contra la quau vien trebucar l'ala qu'ei, aucupada per ua sola sala. A l'embaish, mantua arquèra que rapèra l'epòca on lo castèth avè ua foncion defensiva en relacion dab lo castèth de Pau. Au prumèr solèr, la sala grana que consèrva un plafon pintrat. Quate traus mèstas qu'ac divideishen en cinc travadas e que pòrtan un decòr policròme (huelhumis grotescs, garlandas dab hruts, farandòlas de hemnas nudas). Los travatèrs que son egaument pintrats de motius floraus. Quauquas frinèstas deu sègle 16au que gardan las lors disposicions prumèras."

Lo Molle de Jaut

Lo massís deu Molle de Jaut qu'ei un bèth ensems montanhós de la zòna prepirenca, s'espandint deu darrèr de las crestas de l'Aubisca au Solor dinc a la Plana de Nai, a l'interior deu rectangle qui dessenhon Arudi, Lorda, Arguilhèrs e Laruntz. Qu'ei ací que vad la Vath-Vielha. L'Ozom en i obrint la soa vath que l'a dividit en dus : a l'oèst, lo massís deu Molle de Jaut e, a l'èst, lo deu Granquet qui embarra especialment la resèrva naturau regionau deu massís deu Pibeste-Aulhet e las espugas de Bètharram e qu'ei susplomat peus pics deu Granquet (1 881 m), de l'Estiveta (1 851m), de Bazès (1 804 m) e deu Pibeste (1 349 m).

L'ensem qu'ei format de ròcas sedimentàrias, calcaris e marlas, e qu'ei traucat per la copadura nòrd-pirenca. A l'oèst, costat Aussau, qu'ei bordat de penas. Qu'ei essenciaument cobèrt de bòscs mes que compta tanben pastencs, ralhèras, quauquas nèus o glaç permanents, quauquas torbèras e minas de hèr abandonadas. Las ròcas calcàrias qu'abrigon de nombrosas espugas mei o mensh conegudas deus espeleològues, deus toristas, deus pelegrins o deus maquisards.

Lo « site Natura 2000, Pènas deu Molle de Jaut » qu'acèssa espècias de plantas raras, miaçadas a l'escala mondial : lo Gerànium de Bilhèra (*Erodium manescauvii*) qui non s'encontra pas qu'au som-Bearn, la Bartsia en cabelh (*Northobartsia spicata*), unicament suu massís de Jaut, l'*Androsace cilindrica* (*Androsace cylindrica*) endemic deus Pirenèus, lo Gremil de Bearn (*Glandora gastonii*), l'*Astèr* deus Pirenèus (*Aster pyrenaeus*) e l'*Aconit* mesclat (*Aconitum variegatum*).

Dens la soa fauna diversificada e remarcabla, que son protegits lo desman deus Pirenèus, ratapenadas (Petit rinolòfe hèr de chivau, Gran rinolòfe escur, rinolòfe euryale, Petit murin, Gran murin, Murin a aurelhas escavadas, Barbastèla comuna, Minioptèr de Schreibers), l'Ors deus Pirenèus, la Loira d'Euròpa, l'Escargòlh de Kemper, l'Agrion de Mercuri, parpalhons (Coeirat deus marescs, Damièr de la succise, Lanosa de l'aranhoèr e Azurat de las torbèras), lo Copadit agrua, l'Escarabat pica-prua, la Rosalia deus Aups, lo Capricòrn deu casso e, entaus ausèths, lo Votre rossàs.

